

ESTEBAN HERNÁNDEZ

Pujar o baixar: la classe mitjana, la contradicció cultural del capitalisme

Bill Gates assegura que té un nou llibre preferit de tots els temps,¹ el recentment publicat *Enlightenment now: The case for reason, science, humanism and progress* (Viking Press), de Steven Pinker. Aquest llibre del psicòleg cognitiu de la Universitat de Harvard és rellevant perquè conté algunes de les tesis que millor reflecteixen les tendències socials contemporànies. Una d'aquestes, la que l'ha convertit en un autor reeixit, ressalta que, si ens fixem en les dades, es pot afirmar que l'actual és el moment històric en què l'ésser humà ha viscut millor; però, malgrat les evidències, mai han sovintejat tant les queixes sobre el funcionament del nostre sistema.

És natural, assenyala Pinker, perquè tenim d'una banda una esfera científica, definida per l'ús de la raó, l'objectivitat i la ciència, i d'una altra una esfera anímica, teixida de pessimisme antropològic, percepcions incorrectes i resistència als canvis. Aquest segon pla està dominat per les forces que neguen el progrés, com ara el nacionalisme, el populisme, la religió i els intel·lectuals hostils a les ciències, que es recolzen en la simple irracionalitat. La majoria d'ells, i ho hem vist arran de les eleccions nord-americanes o el Brexit, són vells, ressentits, o estan espantats, i per això es deixen portar amb facilitat per les seues passions.

Esteban Hernández (Madrid, 1965) és advocat i periodista d'*El Confidencial*. Autor entre altres de *Los límites del deseo* (2016), *Nosotros o el caos* (2015) i *El fin de la clase media* (2013)

¹ «My new favorite book of all time», en línia: <<https://www.gatesnotes.com/Books/Enlightenment-Now>>

L'única esperança en aquesta lluita entre uns experts que prenen decisions racionals en nom del bé comú i una societat arrossegada per una mena d'infantilisme, és fer ús de la ciència i de la raó, i «utilitzar les dades objectives per a assenyalar que les coses funcionen, especialment si les comparem amb el rerefons de caos i misèria que és el nostre estat natural. D'una altra manera, podríem arruïnar-ho tot».²

No és estrany, assenyala Pinker, perquè aquesta tendència forma part de l'esperit humà. La vida es defineix per la lluita entre organismes: els uns es volen menjar els altres, els altres evitar ser menjats i les malalties matar-nos a tots. L'enginy humà ha aconseguit que prosperem malgrat tot, però les generacions recents tendeixen a creure que la riquesa i la felicitat són l'estat natural de les coses, i quan no obtenen el que volen, cerquen culpables en lloc de fer-se càrrec de la meravella que hem construït amb el nostre esforç històric.

Les tesis de Pinker són refutables des de diferents punts de vista, però ens limitarem a subratllar una de les paradoxes que inclouen, en assenyalar com oposades al progrés unes generacions que s'havien distingit típicament per la seua confiança en el progrés i per una visió del futur com a millora successiva i gradual del present. En la seua descripció de les forces reaccionàries, Pinker assenyala les classes mitjanes i obreres d'Occident, que estan girant cap al populisme i que es refugien en posicions ideològiques que pretenen defugir els canvis. Però aquestes classes eren optimistes, puix que pensaven en termes de progrés lineal alhora que guardaven en la memòria els temps d'on venien, uns temps de guerres, malalties i escassetat de recursos. Es tracta de persones que emigraren a les grans ciutats en l'època del desenvolupament econòmic, que veieren com juntament amb els avenços tècnics i científics s'obria també una època de prosperitat i oportunitats (i en la qual s'implantà l'estat del benestar) i que no només percebien la seua millora material de manera tangible, sinó que posaven els ulls en el futur com el temps de realització de les seues expectatives. Enviaven els fills a les universitats perquè pogueren tenir opcions de què ells no havien disposat, i creien que el futur aportaria a les noves generacions més benestar i una posició social millor. El que entrellucaven mirant cap endavant era notablement millor que el que deixaven enrere. I vet ací l a gran paradoxa, perquè Pinker diu ara que aquestes classes socials són pessimistes, neguen el progrés, s'han fet nostàlgiques i reaccionàries. Aquest gir pinkerià ens diu molt més del que sembla pel que fa a la configuració social del nostre món i a les tendències que el mouen. I la classe mitjana n'és el millor exemple.

| ² Steven PINKER, «Los progresistas odian el progreso»

LA VELLA VISIÓ DEL MÓN

La classe mitjana sol ser considerada una posició social lligada al nivell de recursos de què disposa. És un malentès habitual, en la mesura que la redueix a un dels aspectes que la constitueixen, que és, a més a més, molt més conseqüència que causa. Més aviat, la classe mitjana és fonamentalment una funció, i com a tal i per a ser efectiva, comporta una mentalitat concreta, així com determinats avantatges materials. Per tant, no es defineix només pel seu nivell d'ingressos, ni pels coneixements tècnics o científics que sostenen les professions que els atorguen una posició social, sinó per nàixer i desenvolupar-se com a mecanisme estabilitzador i cohesiu d'un sistema determinat. Políticament, la classe mitjana era un pivot des del qual assegurar un ordre determinat davant de disruptcions d'un costat i de l'altre de l'espectre ideològic. Econòmicament, ha d'assegurar la regularitat i fluïdesa de la producció (i la seua tasca com a quadres intermedis va ser essencial en aquest sentit), així com convertir-se en el mecanisme dinamitzador del consum (Alonso i Fernández, 2013; Gunn i Bell, 2003).

Per assolir aquests objectius, i convertir aquesta ficció anomenada «home comú» en el nucli de la societat, cal que la nova classe prenga com a propis els valors d'estabilitat funcionals al sistema, i al mateix temps, que dispose de recursos superiors als de la simple subsistència, en part com a recompensa, en part com a lubricant per a la despesa. L'experiència fundacional d'aquesta classe al segle XX, el *five dollars a day* de les fàbriques Ford, implicava tots dos extrems: els obrers percebrien un salari molt elevat per a l'època (però només aquells que demostraven les qualitats morals necessàries), aspecte que afavoriria la permanència en el seu lloc en un context d'elevada rotació —el gran problema del sistema productiu de Ford—, i alhora s'oferia una major capacitat de consum, la qual cosa permetia a l'inventor que els cotxes que posava al mercat els podrien adquirir també els seus treballadors (Coriat, 1982).

Una classe mitjana àmplia ha d'estabilitzar un sistema concret a partir de la coincidència ideològica i moral amb aquest, però també de les expectatives de futur que genera; porta implícita la promesa no només d'un present millor, sinó també que s'han posat les bases per a la reproducció d'aquest nivell de vida per a les generacions posteriors. Elements que estaven presents en els anomenats «30 anys gloriosos» de les democràcies occidentals, en què la barreja de conformitat amb el sistema i l'augment de recursos per a àmplies capes de la població va constituir el nucli fonamental de resistència a la penetració de les ideologies comunistes de l'altra banda del teló d'acer, però que també va forjar l'estabilitat d'un règim diferent com el franquista, que va anar incorporant avantatges materials d'inspiració semblant.

En ambdós casos, el contingut de les conviccions ideològiques es mantenia en segon pla respecte de la necessitat de conformisme i acceptació, instigant una moderació que feia malfiar-se, per un camí o un altre, d'aventures arriscades en la vida i en la política. Si a l'Europa de mitjan segle XX aquesta mentalitat es manifestava com a rebuig dels feixismes del passat i de les revolucions que l'esquerra pretenia, a l'Espanya d'aquesta època es definia a partir de la frase tan repetida: «no et fiques en política». Per aquesta mateixa lògica, la classe mitjana havia de comptar amb elements estables en l'aspecte material, com feines de llarg recorregut, millores econòmiques graduals, però també en l'ordre privat, on els matrimonis de per vida eren la norma, la religió continuava jugant un paper social important, s'ensenyava als fills modals i educació, se'ls apartava de professions dubtoses, com les artístiques, i se'ls incitava a estudiar professions útils per assolir una millor posició social. Un bon exemple d'aquesta mentalitat apareixia en la construcció de les grans corporacions de l'època, on la fidelitat i la confiança en els valors de l'empresa que professaven els seus quadres intermedis eren percebudes com la clau del bon funcionament, ja que esdevenien el motor invisible que disciplinava la producció, contribuïa a vigilar i reduir les resistències de les capes inferiors, i promovien la legitimitat de les normes: eren l'espai des del qual els valors i les actituds adequades es difonien a la resta de l'empresa. Si es comptava amb bons estrats intermedis, la solidesa estava assegurada.

Atès que socialment el seu paper era idèntic, la classe mitjana acabava convertint-se en una mentalitat que reproduïa la posició estructural que ocupava; la funció deixava pas a la visió del món (Parsons, 1982). Però al mateix temps, era una posició que havia d'alimentar-se. Generava expectatives que funcionaven en dues direccions. Atès que la seua esperança en el futur era gran i que, des de la seua mentalitat, la reproducció ordenada del present portaria a disposar de millors posicions socials i materials (on els pròxims anys eren percebuts com el temps en què es concretarien les esperances presents, per a ells o per als seus fills), introduïen una exigència en el sistema, la de l'acompliment de les promeses que implícitament formulava. En un altre sentit, minoritari però molt present en les generacions més joves de la classe mitjana, s'aspirava a una societat menys rígida i més oberta, i en aquest sentit les expressions culturals van jugar un paper fonamental a l'hora de traduir els desitjos i les aspiracions d'aquestes capes. Eren dos plans que s'oposaven, un majoritari i un altre minoritari, però sense els quals no es pot entendre el paper real que va jugar aquesta classe durant el segle passat.

EL NOU MÓN

Després d'un llarg procés iniciat a mitjan dels setanta, que es concreta amb l'arribada al poder de Thatcher i Reagan, i que promou una reorganització del capitalisme, les expectatives de la classe mitjana passen a ser percebudes com antifuncionals. Com van assenyalar Crozier, Huntington i Watanuki (1975), introduïen una tensió excessiva en el sistema, ja que el creixent nombre de demandes cap a l'estat del benestar provocaven «una expansió desequilibrada de les activitats governamentals que exacerben les tendències inflacionistes de l'economia». Els canvis, a partir d'aquest moment, van ser profunds. Les societats regulades i burocràtiques van deixar pas a la iniciativa, el talent, la innovació i la creació de valor. Les invocacions a pensar «fora de la capsa», a ser més agosarats, a emprendre, fracassar i emprendre de nou, van conformar una nova cultura laboral. Les idees de fons de la societat fordista, com l'ascens gradual en l'escala laboral i salarial, aquesta acumulació per la qual les generacions, a mesura que feien anys, milloraven el seu nivell de vida, o la confiança en el futur, s'esvaeixen en un nou escenari que ja no requereix d'una funció estabilitzadora.

Les classes mitjanes es veuen sotmeses a un triple canvi. En la mesura que la producció es desplaça cap a l'exterior d'Occident, en què els serveis predominen i les ocupacions s'especialitzen, les seues possibilitats de reproducció minven. Les noves formes de gestió del món laboral, la finançarització i l'orientació insistent cap als accionistes que duu aparellada, generen processos de desclassament que afecten gran part de la societat: fills de classe mitjana, amb ocupacions de classe mitjana, reben retribucions per sota del nivell de subsistència; treballadors qualificats i amb experiència surten del mercat laboral i troben notables dificultats per tornar-hi; persones amb titulació extensa accedeixen a llocs de treball que estan molt per sota de les seues capacitats; treballadors del sector serveis veuen reduïts àmpliament els seus salaris; persones sense titulació universitària que es veuen abocades a feines ocasionals i precàries. Tot plegat conforma una nova distribució de les posicions socials (Hernández, 2014).

Alhora, les reestructuracions organitzatives dibuixaren empreses que giraven des de la burocràcia i els seus controls a través de procediments vigilats pels quadres intermedis, vers una postburocràcia en la qual el control es reorganitza al voltant d'exigències de resultats i mesures sistematitzades mitjançant programes informàtics. Quan els empleats interioritzen les necessitats de rendibilitat com una tasca pròpia, els comandaments intermedis són vistos com superflus i, per tant, prescindibles. La racionalització econòmica també afecta el treball intel·lec-

tual, una part dels processos del qual són sistematitzats i substituïts per empleats amb menor qualificació. Es conforma així una societat amb opcions més estretes, que s'aprima a les capes mitjanes i que dificulta enormement l'ascens social per a les classes treballadores.

Però encara més, la classe mitjana es converteix en un problema en si mateixa, pel seu major cost, en salaris i en beneficis socials proporcionats per les institucions, perquè les seues expectatives d'estabilitat, continuïtat i millora gradual introdueixen friccions freqüents en un sistema que vol alliberar les energies, i perquè la seua mentalitat va en sentit contrari a la que necessiten aquests temps d'innovació i de preparació per a un futur radicalment diferent (Termin, 2017). Les capes mitjanes, orientades cap a l'acompliment de normes, que necessitaven creure en el funcionament fluid del sistema, en la manca d'arbitrarietat i en institucions sòlides, esdevenen resistents a les necessàries transformacions.

Aquest és exactament el retret que formula Pinker sota una capa d'optimisme: la seua descripció dels ressentits, dels perdedors i dels pessimistes com a forces hostils al progrés es correspon amb la mentalitat d'aquelles classes que una vegada van ser el suport d'aquest sistema. El problema de fons, que el científic reconduïx a un assumpte emocional i de percepció, el de com preferim ancorar-nos en el que no funciona en comptes de congratular-nos dels enormes avantatges de què gaudim en aquest moment de la història, constitueix un intent d'operar en el mateix terreny que s'està perdent i de reconduir aquesta visió del món cap a terrenys sistèmicament més productius.

En realitat, la classe mitjana constitueix una mena d'eufemisme per assenyalar el conjunt social. Allò peculiar és que més enllà de la posició estructural i del nivell de recursos que es posseeixen, sovint contradictoris amb el lloc que s'ocupa, la gran majoria de la societat es veu a si mateixa com a part de la classe mitjana. I no només pel fet d'oferir-se una imatge satisfactòria de si mateixos, sinó perquè la mentalitat que la constitueix ha estat dominant en la cultura occidental de les darreres dècades. I malgrat la seua feblesa actual, continua sent-ho. La conformen una sèrie de valors compartits, de vegades producte del moment històric, i d'altres vegades la simple continuïtat dels valors antropològics que l'ésser humà necessita per a la seua subsistència, que van arrelar en el conjunt social. No obstant això, aquesta mentalitat resulta avui prescindible per escassament funcional: en un moment en què s'incita a realitzar grans canvis, especialment per prevenir les enormes transformacions que ens esperen causades per la robotització i la intel·ligència artificial, mantenir-se ancorats als valors del passat, a les arrels, l'estabilitat, la família o la seguretat resulta contraproduent. Els temps que corren ens diuen que cal donar un

gir a aquesta forma de pensar, portar-la cap a nous terrenys, ser capaços d'arriscar i de perdre, d'innovar, d'emprendre, de responsabilitzar-se de la pròpia vida.

Aquesta és la lluita cultural present en la nostra època, de la qual Pinker n'és un bon representant. Una part de la societat, la majoritària, que rep missatges continus que és ja prescindible i que perd contínuament consideració i avantatges materials, es trenca en dues direccions: d'una banda se l'empeny vers una reinvençió que satisfaria les noves necessitats productives; d'una altra, s'atrinxera al voltant dels desitjos que li eren propis (o el que en resta), com els d'estabilitat, ordre i una millora material gradual. Un cop perdudes la posició estructural i la funció que la definien, com li va passar a la pagesia en el temps de la revolució industrial, roman la seua mentalitat, encara que subjecta a grans tensions. Aquesta línia entre continuïtat i progrés que es traçava a partir de la creença que fent bé les coses avui ens anirà millor demà, s'esquerda. I això genera processos de desestabilització, descontentament i desafecció respecte de les institucions.

Les conseqüències polítiques d'aquest esvaïment de la classe mitjana s'estan deixant sentir en les societats occidentals i no només perquè la confiança en els partits polítics siga cada vegada més feble o perquè sorgeixen noves formacions, sinó perquè allà on el vincle amb les formacions polítiques decau, emergeixen moviments que se sustenten en la personalitat del líder. De Trump a Macron passant per Le Pen, Trudeau o Salvini, les noves forces reeixides ho són en oposició a les estructures del passat. Els uns i els altres mobilitzen la indignació contra un sistema que es percep en declivi i acullen les velles demandes de seguretat i estabilitat, tot i que per camins diferents, ja siga la *start-up nation* o el *Make America Great Again*. El descontentament forja la política, per bé que les diferents forces posen l'accent en qüestions disperses i situen les causes de tot plegat a Brussel·les, els immigrants, el Banc Central Europeu, l'Ibex 35, la deslocalització, els polítics, la corrupció... Uns ofereixen la reestructuració del sistema perquè es pose en marxa plenament, altres advoquen per una desconexió amb les tendències globals, però uns i altres han de fer front i resoldre el descontentament, la desafecció i la indignació imperants.

L'autonomització de l'economia, i la subsegüent subordinació de la política a les seues necessitats, converteix la classe mitjana en la contradicció que el capitalisme ha de resoldre. I ho està fent mitjançant el seu afebliment material, però fonamentalment promovent un canvi cultural. Ací és on les idees de Pinker són significatives, puix que són part d'aquest moviment i en constitueixen una expressió particularment esmolada. Però el malestar de les societats occidentals no pot reconduir-se a la dimensió anímica, com proposa; no és un tipus més de ressentiment. Més aviat constitueix una reacció, amb tots els elements sentimentals que es

vulguen, que defensa posicions de justícia la vespra de la seua desaparició. Suposa una resistència racional a un moviment de les forces productives i socials que tracta de convertir-la en residu del passat. El que els nous intel·lectuals com Pinker proposen, que n'hi ha prou amb deixar enrere el passat, adaptar-se als nous temps i renunciar a exigències excessives perquè tot vaja bé, és correctament interpretat com el preludi d'un adéu. La classe mitjana, com a element d'estabilització, no estava basada únicament en un nivell de recursos, sinó en una posició estructuralment sostinguda que és la que s'està esvaint. Per descomptat, hi haurà persones que pertanyen a les classes intermèdies, però no tindran aquesta posició que els permetia assegurar una reproducció més o menys automàtica de les seues condicions de vida. Un bon exemple són les classes mitjanes asiàtiques, persones enriquides per les transformacions als seus països però que no tenen aquesta xarxa de seguretat que proporcionava l'Estat del benestar europeu. Són classes que puguen o baixen, però que no contenen aquesta estabilitat i permanència que les caracteritzava. Les novetats polítiques i culturals que vivim a Occident són producte d'aquesta tensió, i com vam veure en altres moments de la història, les èpoques en què convergeixen canvis en les estructures econòmiques i àmplies classes perdedores solen ser particularment convulses. ◀

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, L. E.; C. J. FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ (2013): *Los discursos del presente. Un análisis de los imaginarios sociales contemporáneos*, Madrid, Siglo XXI.
- CORIAT, B. (1982): *El taller y el cronómetro. Ensayo sobre el taylorismo, el fordismo y la producción en masa*, Madrid, Siglo XXI.
- CROZIER, M.; S. HUNTINGTON, J. WATANUKI (1975): *The Crisis of Democracy: On the Governability of Democracies*, Nova York University Press.
- DU GAY, Paul (2012): *En elogio de la burocracia*, Madrid, Siglo XXI.
- GUNN, S.; R. BELL (2003): *Middle classes, their rise and sprawl*, Londres, Phoenix.
- HERNÁNDEZ, E. (2014): *El fin de la clase media*, Madrid, Clave intelectual.
- PARSONS, T. (1982): *El sistema social*. Madrid: Alianza Editorial.
- TERMIN, P. (2017): *The Vanishing Middle Class: Prejudice and Power in a Dual Economy*, Cambridge, MIT.